

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

ГУРАЛЬ ОЛЬГА ВЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 930.2:929 (477+47)

**ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОСОПОГРАФІЧНОГО ПОРТРЕТА РОДИНИ
СТАРИЦЬКИХ (40-і рр. ХІХ ст. – поч. ХХІ ст.)**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі «Джерелознавства новітньої історії України» Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Миронець Надія Іванівна,
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, відділ «Джерелознавства новітньої історії України», провідний науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Войцехівська Ірина Нінелівна,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, професор

кандидат історичних наук, доцент
Лобко Наталія Вікторівна,
Сумський державний університет, кафедра теорії та історії держави і права, доцент

Захист відбудеться «25» грудня 2014 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.228.01 в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розісланий «21» листопада 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Песчаний

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Антропологізація історичної науки потребує актуалізації джерел, що містять просопографічну інформацію, та розвитку методологічних підходів для їхнього дослідження. Все більшої актуальності набуває вивчення ролі особистості в історії, людини в контексті епохи, а отже й просопографія як галузь історичних знань і метод дослідження конкретної особи, групи осіб, соціальної верстви.

«Просопографія (від гр. πρόσωπον – обличчя, особа, та γράφω – писати, записувати) за допомогою методів джерелознавства, генеалогії, демографії, психології, психолографії, ономастики, нумізматики та інших спеціальних історичних дисциплін досліджує особу в усій сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням. Результатами просопографічного дослідження можуть бути: 1) реконструкція просопографічного портрета конкретної особистості; 2) створення колективної біографії кількох осіб, об'єднаних спільними чинниками; 3) опис способу життя і занять представників певних соціальних станів»¹. Об'єктом просопографічного аналізу стають фактори, які вплинули на формування особистості: походження, спадковість, родинне і приятельське оточення, виховання, освіта, громадська діяльність, службове становище, політичні переконання, формування національної ідентичності, релігія, мова, особливості характеру, антропологічний тип та ін.

Особливість просопографії полягає в багатогранності персонального вивчення історичних осіб, оскільки фокусує увагу на різноманітності їх життєвих обставин. Просопографічне дослідження допомагає комплексно, динамічно відтворити портрет конкретної особистості, відобразити її роль в історії та державотворчих подіях. Свою специфіку має створення просопографічного портрета родини як кровного та шлюбного об'єднання людей.

Просопографічний портрет родини – це комплексне, побудоване на основі всіх відомих джерел, із застосуванням просопографічних методів, дослідження кількох поколінь родичів, що проживали у суміжний історичний час, були пов'язані кровними або шлюбними зв'язками, специфікою сімейного виховання, спільним життєвим простором, морально-етичними цінностями, взаємною відповідальністю та взаємовпливом.

В умовах розвитку історичної науки на вітчизняних теренах виникає необхідність просопографічного дослідження родин відомих українських діячів. Одним з родинних просопографічних портретів, дослідження яких набуває особливої актуальності, є портрет родини видатного драматурга і театрального діяча Михайла Петровича Старицького, якій належить помітне місце серед представників української інтелігенції 2-ї пол. XIX – 1-ї пол. XX ст. Саме вони відіграли важливу роль у становленні української культури, мали значний вплив

¹ *Миронець Н., Старовойтенко І.* Просопографія / Надія Миронець, Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: Довідник / Войцехівська І. (кер. авт. кол.), Томазов В., Дмитрієнко М. та ін.) – К.: Либідь, 2008. – С. 424.

на формування національної самосвідомості, спрямували свою діяльність на розвиток державотворчих процесів.

До родини Старицьких відносимо: Михайла Петровича Старицького (1840 – 1904), його дружину Софію Віталіївну Старицьку (1849 – 1928), їхніх дітей: Марію Михайлівну Старицьку (1865 – 1930), Людмилу Михайлівну Старицьку-Черняхівську (1868 – 1941), її чоловіка – Олександра Григоровича Черняхівського (1869 – 1939), Оксану Михайлівну Стешенко (1875 – 1942), її чоловіка – Івана Матвійовича Стешенка (1873–1918), Юрія Старицького (1882 – 1936-38 ?); онуків письменника: Вероніку Олександрівну Черняхівську (1900 – 1938), Ірину Іванівну Стешенко (1898 – 1987), Ярослава Івановича Стешенка (1904 – 1939).

Визначення джерельної бази просопографічного портрета родини вимагає особливого відбору її структурних складових, кожна з яких допомагає відтворити маловідомі факти, що можуть змінити усталені характеристики. Це – писемні, зображальні та речові джерела. Кожний тип джерел є продуктом епохи, в якій жили та працювали члени родини, вони відобразили в тій чи іншій мірі інформацію про факти їхньої біографії, громадської та політичної діяльності, хронологію та основні риси творчості, є свідченням усіх проявів життєвої багатогранності досліджуваних осіб.

Отже, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена, по-перше, потребою створення просопографічних досліджень в контексті антропологізації історичних знань; по-друге, відсутністю колективного портрета родини Старицьких, як представників української національної еліти, який би відповідав вимогам сучасної історичної науки; по-третє, необхідністю введення до наукового обігу масиву не актуалізованих до цього часу джерел різних видів, потрібних для створення просопографічного портрета родини Старицьких. Подібне дослідження відсутнє в сучасному джерелознавстві.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилося згідно із тематичним планом відділу джерел з новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України «Джерела з історії суспільно-політичного і культурного життя українства (XX – початку XXI ст.)» (державний реєстраційний номер 0107U008987).

Мета і задачі дослідження полягають у виявленні методами джерелознавчої евристики і формуванні комплексу джерел різних типів, визначенні їхньої специфіки, структури та інформаційних можливостей при створенні родинного просопографічного портрета.

У процесі реалізації поставленої мети вирішувались такі завдання:

1) на основі аналізу історіографії проблеми визначити ступінь дослідженості джерел з історії родини Старицьких;

2) виявити, сформулювати комплекс джерел та їх опрацювати, здійснити зовнішню і внутрішню критику з метою встановлення їхньої ідентичності та достовірності;

3) класифікувати виявлені джерела, визначити їхні типологічні особливості та методичні підходи при їх інтерпретації;

4) з'ясувати специфіку та можливості залучення до дослідження джерел офіційного походження з точки зору наявної в них біографічної та просопографічної інформації;

5) охарактеризувати значимість джерел особового походження у створенні просопографічного портрета;

6) виявити потенціал речових та зображальних джерел як просопографічних свідчень;

7) на основі аналізу виявлених джерел окреслити основні риси просопографічного портрета родини Старицьких.

Об'єктом дослідження є створені більш ніж за 160 років джерела, які стосуються родини Старицьких.

Предметом дослідження є виявлення, класифікація та аналіз джерел з метою отримання просопографічних відомостей для створення колективного портрета родини Старицьких.

Хронологічні межі дослідження визначаються періодом формування комплексу джерел, що стосуються трьох поколінь роду Старицьких, тобто охоплюють проміжок часу від початку 1840-х рр. до початку 2000-х рр. Нижня межа пов'язана з появою матеріалів, що репрезентували життя М. П. Старицького, верхня – з найпізнішою публікацією спогадів про останню представницю роду – І. І. Стешенко.

Методи дослідження. Робота ґрунтується на методологічних принципах історизму, об'єктивності, системності. В процесі роботи застосовано загальнонаукові методи (аналіз, синтез, дедукція, індукція, описовий, класифікаційний), текстологічний, спеціально-історичні (історико-генетичний, порівняльно-історичний), спеціальні джерелознавчі (джерелознавчої евристики, археографічний), просопографічний.

Наукова новизна одержаних результатів визначається постановкою і науковою розробкою малодослідженої теми. На основі максимально доступної кількості джерел, більша частина яких раніше не була введена до наукового обігу, вперше в українській історіографії виявлено та науково досліджено комплекс джерел для створення просопографічного портрета родини Старицьких, як основи для майбутніх історичних, біографічних та просопографічних досліджень. Об'єктом дослідження стали не лише джерела, що виявляють публічне життя Старицьких, а й матеріали, які розкривають приватні стосунки, родинні зв'язки, внутрішній світ, звички, уподобання, фізичний та психічний стан членів родини. Це дозволило забезпечити репрезентативну джерельну базу для створення всебічного родинного просопографічного портрета. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає також у відсутності його аналога в джерелознавчій літературі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані для подальших біографічних і просопографічних досліджень окремих членів родини Старицьких, для вивчення громадсько-політичного, культурного, літературного і театрального життя в Україні кінця

XIX – XX ст., при написанні праць з українського джерелознавства, а також для уточнення і розширення експозиції музею Михайла Старицького, що є частиною Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського та Михайла Старицького.

Апробація результатів дисертації відбувалася шляхом доповідей на наукових конференціях, зокрема: на Міжнародній конференції «Національна періодика поч. XX ст.: розвиток і реалізація української ідеї державотворення» (Київ, 8 грудня 2006 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «УНР: нове воскресіння державності» (Київ, 10 грудня 2007 р.), Міжнародній науково-теоретичній конференції «Доба гетьмана І. Мазепи в європейській історії: міфи і реалії» (Київ-Батурин, 7 листопада 2008 р.); П'ятих Чишківських читаннях з історичної біографістики "Українська біографістика: науково-теоретичні, методичні та практичні здобутки" (8 червня 2009 р.), на науковому семінарі, присвяченому 165-й річниці від дня народження М. Старицького "Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури, у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – поч. XX ст." (Київ, 14 грудня 2005 р.), на II науковому семінарі "Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX початку XX ст." (Київ, 14 грудня 2006 р.), на III науковому семінарі "Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – початку XX ст." (Київ, 14 грудня 2007 р.), на VIII науковому семінарі "Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – початку XX ст." (Київ, 12 грудня 2013 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретические и прикладные вопросы образования и науки» (Тамбов, 31 березня 2014 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 15 статтях, 7 з них у виданнях, що входять у перелік фахових з історії.

Обсяг і структура роботи відповідають меті і науковим завданням дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації – 391 стор., з яких основна частина 215 сторінок, список використаних джерел та літератури – 862 позиції, 5 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** розкривається актуальність дослідження, визначається його зв'язок з науковими програмами, формулюється мета і завдання, обґрунтовуються хронологічні межі, характеризуються наукова новизна та практичне значення дисертації, наводяться відомості про апробацію роботи.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база, методологічна основа та методика дослідження»** характеризується розвиток історіографії проблеми, визначається джерельна база дослідження, аналізується методологічна основа та методика створення просопографічного родинного портрета.

У підрозділі 1.1. «*Стан наукової розробки проблеми*» розглянуто літературу, залучену в процесі роботи над дослідженням. До історіографічного огляду були введені праці, присвячені представникам родини Старицьких; дослідження, що висвітлюють розвиток просопографії як науки; праці загального характеру із джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Формування історіографії сім'ї Старицьких бере початок від 1860-х рр. (з часу появи відгуків на перші публікації Михайла Старицького) і триває дотепер. Процес її формування охопив три історичні періоди, відповідно матеріали можна розділити на публікації до 1917 року, радянську історіографію, публікації представників українського зарубіжжя, праці, видані після 1991 року. В кожному з цих блоків були розкриті окремі просопографічні сюжети, але актуалізована інформація означеного типу не завжди рівноцінна. Дореволюційні публікації представлені статтями та рецензіями на твори та постановки п'єс М. П. Старицького. Серед робіт, що не втратили актуальності до нашого часу, праця М. Сумцова – одне з перших ґрунтовних літературознавчих досліджень драматургічної спадщини митця, огляд театральних гастролей, виданий В. Кендзерським, літературознавчі аналізи І. Стешенка та В. О'Коннор-Вілінської.

У період радянської доби життя і творчість М. П. Старицького стали темами літературознавчих досліджень та біографічних нарисів та статей П. Руліна, Ю. Меженка, М. Сокирка, М. Комишанченка, Й. Куриленка, В. Олійника та ін., що розкривали фрагменти з життя та творчості драматурга. Суттєвим недоліком перелічених публікацій є політична заангажованість. У жодній з праць не було приділено уваги специфіці джерельної бази дослідження, архівні матеріали використовувалися вибірково, із замовчуванням ряду важливих фактів, що суперечили радянській ідеології. Одночасно з радянською історіографією сформувався комплекс студій представників українського зарубіжжя, присвячений дітям та онукам М. П. Старицького. Це роботи Р. Паклена, Н. Полонської-Василенко, Я. Славутича та ін. Суттєвим їх недоліком є фактологічні неточності, обумовлені недоступністю для авторів достатньої кількості джерел.

Після набуття Україною незалежності відбулася значна переоцінка актуалізованих матеріалів до життєпису М. П. Старицького, посилилася дослідницька увага до постатей нащадків драматурга. З 1991 р. по сьогодні захищено ряд дисертацій, присвячених питанням літературної специфіки драматургії М. П. Старицького та Л. М. Старицької-Черняхівської, особливостям історичних творів письменника, видані монографії та статті про життєвий шлях і внесок діячів до української культури. Серед них роботи Л. Барабана, В. Поліщука, О. Цибаньової, І. Чернової та ін.

Проаналізовані праці теоретичного характеру висвітлюють питання просопографії, розкривають суть терміна, його застосування у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених. Вперше назва «просопографія» була вжита у XVI ст. А. дю Вердьє. Просопографічний підхід використовувався здебільшого при дослідженні еліт в античній історії. З 70-х років XIX ст. вчені А. Декандоль, Ф. Гальтон, а на початку XX ст. – Ю. Філіпченко, застосували просопографію у поєднанні з методами генетико-демографічного аналізу для дослідження

біографій вчених та питання спадковості наукових здібностей, впливу на них факторів зовнішнього середовища і генетичних чинників. Внесок у розробку питання просопографії зробили Т. Д. Барнс, К. С. Б. Кітс-Роан. Велике значення для розвитку просопографії мали праці російських вчених Петрової М.², Юмашевої Ю.³, Юркіна І.⁴. В сучасній українській історіографії просопографічний підхід все частіше застосовується вченими. В 90-х роках минулого століття на його важливій ролі в історико-біографічних дослідженнях наголосив Я. Дашкевич у роботі, присвяченій об'єктивному та суб'єктивному в просопографії⁵. Важливе значення для розвитку просопографії та її теоретичних засад на українських теренах мають праці Миронець Н. І.⁶ та Старовойтенко І. М.⁷. Отже, у вітчизняній історичній науці просопографія використовується як метод дослідження окремих верств та груп населення, представників одного роду, однієї особистості, вивчається специфіка окремих груп джерел для просопографічних досліджень.

Дослідження джерельної бази просопографічного портрета родини Старицьких неможливе без застосування суто джерелознавчої методології. Тому в дисертації використані роботи з джерелознавства, біографістики, генеалогії та історичної антропології. Серед них: роботи європейських вчених: М. Блока, П. Рикера, Л. Февра, праці російських вчених Гуревича А., Медушевської О., Петровської І., Пронштейна А., Пушкарьова Л., Румянцевої М., Шмідта С. та ін., джерелознавчі дослідження українських науковців Войцехівської І., Калакури Я., Миронець Н., Чишка В., та ін. Як видно з наведеного історіографічного огляду, дисертаційне дослідження має міждисциплінарний характер, ґрунтується як на новітніх досягненнях ряду гуманітарних наук, так і охоплює проблематику, яка ще не була достатньо розкрита попередніми дослідниками. Автором дисертації поставлене завдання: на снові вивчення існуючої літератури та виявлення максимальної кількості існуючих джерел створити комплексне джерелознавче дослідження, яке стало б підґрунтям для написання відсутнього до цього часу

² *Петрова М. С.* Просопография как специальная историческая дисциплина. На примере авторов Поздней Античности / М. Петрова. – СПб.: Алетей, 2004. – 228 с.

³ *Юмашева Ю. Ю.* Историография просопографии / Ю. Юмашева // Известия Уральского государственного университета. – 2005. – № 39. – С. – 95–127.

⁴ *Юркин И. Н.* Демидовы – ученые, инженеры, организаторы науки и производства. Опыт науковедческой просопографии / И. Юркин. – М.: Наука, 2001. – 331 с.

⁵ *Дашкевич Я.* Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії / Я. Дашкевич // Український біографічний словник: історія і проблематика створення. Матеріали науково-практичної конференції (Львів, 8-9 жовтня 1996 р.). – Львів, 1997. – С. 40-47.

⁶ *Миронець Н., Старовойтенко І.* Просопографія як спеціальна історична дисципліна // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу», м. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: доповіді та повідомлення / Л. Винар, О. Гаврилюк: В 3 т. – Т. 1. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – С. 223–240 та ін.; *Миронець Н., Старовойтенко І.* Просопографія / Надія Миронець, Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С. 424 – 431.

⁷ *Старовойтенко І.* Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії / Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. – Вип. 13 (1). – К.: Інститут історії України НАН України, 2006.

просопографічного портрета родини Старицьких як представників української еліти другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

У підрозділі 1.2 «*Структура та репрезентативність джерельного комплексу*» зазначено, що використання просопографічного підходу вимагає залучення письмових, зображальних та речових джерел. Складовими джерельної бази просопографічного портрета родини Старицьких є: 1) особистісні документи офіційного походження; 2) документи державних установ та громадських об'єднань; 3) судово-слідчі джерела; 4) матеріали періодичної преси; 5) спогади, щоденники, записні книжки; 6) листи членів родини Старицьких; 7) творча спадщина; 8) речові джерела; 9) кінофотодокументи. Всього автором в процесі роботи розглянуто понад 4 500 одиниць джерел різних видів.

Залучені до дослідження матеріали зберігаються в архіво- та фондосховищах України та за її межами: Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДАК), Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ), Державному архіві м. Києва (ДАМК), Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ВРФіТ), Музеї видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського та Михайла Старицького (МВДУК), Музеї театрального, музичного та кіномистецтва України (МТМКУ), Відділі рукописів Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького (ОННБ ім. М. Горького). Окремі джерела для просопографічного портрета родини Старицьких виявлено серед матеріалів фондової колекції Російської Національної бібліотеки Санкт-Петербурга (РНБ), Санкт-Петербурзької театральної бібліотеки (СПБТБ).

Оскільки до складу джерельної бази входять свідчення різних типів, важливою є їх відповідна класифікація, яка дозволяє врахувати видово-родові особливості кожного елементу системи. Запропонований у дисертації структурний поділ зручний для виявлення репрезентативності кожної групи джерел, дозволяє провести співставлення матеріалів для виявлення їх достовірності.

У дисертації використані як опубліковані, так і не актуалізовані джерельні матеріали. Серед опублікованих джерел – листування М. П. Старицького з різними діячами, листи Л. М. Старицької-Черняхівської до Д. Яворницького, М. Грушевського, М. Коцюбинського, фрагменти щоденника В. О. Черняхівської, спогади про М. П. Старицького та його власні, спогади Л. М. Старицької-Черняхівської та О. М. Стешенко, окремі офіційні документи. Основна ж частина залучених матеріалів досі не була введена до наукового обігу.

Огляд джерельної бази свідчить, що вона є репрезентативною і цілком достатньою для вирішення поставлених у дисертаційному дослідженні завдань. Врахування походження та сфери побутування джерел сприяє оптимальному використанню їхнього інформаційного потенціалу. Класифікація джерел

дозволила вивчити кожну групу в залежності від її походження, способів фіксації матеріалу, специфічних властивостей, взаємодії матеріалів у джерельній базі як системі.

У підрозділі 1.3 *«Методологічна основа та методика створення родинного просопографічного портрета»* зацентровано увагу на специфіці методики створення родинного просопографічного портрета Старицьких, яка розроблялася із врахуванням існуючої літератури.

Свої особливості має методика написання просопографічного портрета однієї родини, яка пов'язана як з джерелознавчими, так і з соціологічними дефініціями. Родина Старицьких є прикладом «складної родини», гілки якої були тісно пов'язані у всіх життєвих проявах протягом всього їхнього життя. Таким чином, першою особливістю просопографічної вибірки для даного дослідження є реалізація у ній «сімейного фактора». Це виявляється не лише в розвитку успадкованих рис, а і у взаємному впливі родичів у освітній, творчій, службовій та громадській діяльності, формуванні свідомості та визначенні ролі в суспільстві. Головним фактором у формуванні родини Старицьких, що вирізняє її поміж інших тогочасних сімей, є національно-культурологічний аспект духовного простору, в якому відбувалося становлення свідомості різних поколінь. Тому важливим у створенні родинного просопографічного портрета є виявлення рис національної ідентичності. Інформація, що репрезентує дане питання, зафіксована у джерелах різних типів, потребує особливого виділення, оскільки є носієм однієї з найважливіших рис, що об'єднує всі покоління Старицьких.

Для створення просопографічного портрета родини були визначені блоки джерел для кожного окремого представника, які репрезентували інформацію, що дозволила встановити крайні дати життя та смерті досліджуваних особистостей, освіти, соціальний статус, суспільну громадську діяльність, наукову та творчу працю, участь у державотворчих процесах та партійних осередках, стан здоров'я, зовнішній вигляд. Для кожного окремого члена родини було складено відповідну анкету з даними, виявленими у досліджуваних матеріалах.

Важливим етапом при створенні просопографічного портрета родини Старицьких є методично правильне дослідження матеріалів, що базується на принципах феноменологічної критики джерела. Застосування просопографічного підходу також вимагало використання методів суміжних гуманітарних наук, зокрема літературознавства, театрознавства, мистецтвознавства, музезнавства, соціології.

У другому розділі **«Просопографічний потенціал джерел офіційного походження»** аналізуються різні групи джерел офіційного походження та їхній інформаційний потенціал. Підрозділ 2.1 *«Особистісні документи Старицьких офіційного характеру»* розкриває інформаційні можливості означених матеріалів. Це документи, оформлені в установленому законодавством порядку, що зафіксували інформацію про особу власника, її права та обов'язки, освіту, службовий чи соціальний стан або іншу біографічну інформацію. Документи даного підвиду формувалися впродовж життя представників родини Старицьких, найбільш репрезентативні вони для періоду 1910–1930-х рр. Основною їх

характеристикою є фіксація ряду достовірних фактів з біографій діячів. Серед джерел – паспортні книжки, метричні виписки, атестати, лекційні та ощадні книжки, посвідчення, членські квитки, позови, скарги, медичні документи. Важливими характеристиками особистісних документів офіційного походження є точність, достовірність і лаконічність. Кожний документ відповідає конкретному, точному біографічному факту.

У підрозділі 2.2 *«Документи державних установ та громадських об'єднань»* визначено місце і значення даної групи матеріалів у просопографічному дослідженні. Документи формувалися протягом другої половини ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. Тематично джерела розкривають сюжети театральної діяльності М. Старицького та М. Старицької, видавничої та літературної роботи драматурга та його доньок Л. Старицької-Черняхівської та О. Стешенко, участі членів родини у громадських організаціях до 1917 р., діяльність представників сім'ї корифея під час національно-визвольних змагань. Залучені до джерельної бази матеріали Біженецького департаменту та окремі джерела, що репрезентують роботу кінематографічної секції Театрального відділу Міністерства освіти, дозволили вперше відтворити канву службової діяльності Ю. Старицького. Важливою інформаційною особливістю джерел цієї групи є те, що вони репрезентують багатогранну роботу всіх представників родини Старицьких в культурному і державному просторі з метою розвитку української культури та становлення державницьких інституцій, широке коло їхньої професійної та творчої реалізації. Важливе значення цих джерел полягає не тільки у фіксації обширного фактичного матеріалу, а й у точності та достовірності відображених даних.

У підрозділі 2.3. *«Матеріали періодичної преси та судово-слідчі справи як джерела»* розкрито просопографічний потенціал даних матеріалів. Розглядаючи значення періодичної преси в системі джерельної бази, констатовано, що вона є важливим, а подекуди і єдиним, джерелом для встановлення гастрольних маршрутів трупи драматурга, її складу та репертуару, періоду перебування в конкретному місті. Публікації в часописах доповнюють сюжети з громадського життя, надають інформацію для вивчення літературної спадщини, розкривають питання про судові процеси Михайла Петровича, виконання планів Театрального відділу, процес «СВУ».

Серед судово-слідчих джерел об'єктом аналізу стали матеріали поліцейного нагляду періоду Російської імперії та слідчі справи представників родини Старицьких радянської доби, зокрема Л. Старицької-Черняхівської та О. Черняхівського, заарештованих у сфальсифікованій справі «Спілки визволення України», В. О. Черняхівської, Я. І. Стешенка, О. М. Стешенко.

У третьому розділі **«Роль джерел особового походження в створенні просопографічного портрета Старицьких»** проаналізовано просопографічну інформацію, що відобразилася у листах, спогадах, щоденниках, записних книжках та творчій спадщині. Підрозділ 3.1 *«Листи як джерело до просопографічного портрета»* присвячено епістолярію родини Старицьких. На підставі аналізу джерел автором роботи зроблено висновки про високий інформаційний потенціал

цієї групи документів, її масовість, про адресатів та кореспондентів, репрезентативність листів на різних часових проміжках. Визначені основні сюжети, що втілюються у конкретних групах листування. Епістолярій родини Старицьких зафіксував різноманітні аспекти громадської і професійної діяльності, відобразив стосунки в родині, відсутні в інших джерелах, розкрив взаємозв'язки з іншими діячами. Важливою особливістю цих матеріалів є відображення у них психологічних та ментальних характеристик діячів, інформації про формування національної ідентичності, соціальне самовизначення. Перелік листів членів родини Старицьких, що зберігаються у фондах МВДУК, винесено у додаток «Б».

У підрозділі 3.2 *«Спогади, щоденники та записники»* розглянуті джерела, які належать до найважливіших матеріалів для просопографічного дослідження. Основними серед мемуарних джерел визначено спогади Л. М. Старицької-Черняхівської, встановлено їхню автентичність, історію написання, специфіку структурної будови, підтверджено інформаційну цінність. Також у підрозділі проаналізовано матеріали інших осіб, що мають цінну, з просопографічної точки зору, інформацію. Щоденники представлені юнацьким нотатником Л. М. Старицької-Черняхівської 1882–1883 рр. та записами В. О. Черняхівської, які охоплюють період з 1917 по 1924 рр. Вони є унікальним джерелом для дослідження становлення світогляду їхніх авторок, формування життєвих цінностей, морально-етичних переконань, характеру та ін. Записники М. П. Старицького, Л. М. Старицької-Черняхівської, В. О. Черняхівської, Я. І. Стешенка, І. І. Стешенко акумулювали інформацію про: 1) творчі плани та задуми нових літературних творів, 2) плани побутового життя, фінансові розрахунки, 3) записи, зроблені під час ув'язнення.

У підрозділі 3.3 *«Роль творчої спадщини Старицьких в моделюванні просопографічного родинного портрета»* розглянуті оригінальні поетичні, прозові, драматичні твори, переробки, переклади, написані М. П. Старицьким, Л. М. Старицькою-Черняхівською, О. М. Стешенко, В. О. Черняхівською, І. І. Стешенко. В контексті створення просопографічного портрета родини Старицьких літературна спадщина її представників використана для дослідження світоглядних позицій та морально-етичних переконань, історичних та політичних поглядів, мотивації обрання тем та сюжетів, вивчення впливів та запозичень з доробку інших авторів (в тому числі європейських), дослідження питання про авторство творів та зміни їхніх текстів під впливом політичної ситуації. Саме тому великого значення набувають чернетки та рукописи творів, матеріали підготовки до їх написання, схеми та плани. Важливим аспектом є текстологічний аналіз, врахування маргінальних написів. Особливу увагу дослідником приділено аналізу цензурованих рукописів драматичних творів М. П. Старицького, що зберігаються в СПБТБ.

У четвертому розділі **«Речові та зображальні джерела як просопографічні свідчення родини Старицьких»** показано, що матеріали цих типів є важливим фрагментом джерельної бази. У підрозділі 4.1 *«Речові джерела»* розкрито особливості їх аналізу, проведено класифікацію (житлові будинки, меблі, твори живопису і т.д.) та визначено просопографічну інформацію, носіями

якої вони являються, – особливості облаштування побуту, стилю життя родини, спільних уподобань, притаманних для всіх членів родини. Окрему увагу приділено вивченню родинних колекцій та бібліотеки як репрезентантам інтелектуального розвитку та свідченню естетичних смаків. Підрозділ 4.2 «Зображальні джерела» розкриває просопографічний потенціал родинних портретів, фотоматеріалів та кіносвідчень. Виявлено та проаналізовано зображення кожного з членів родини Старицьких, спільні родинні та групові фото, інтер'єрні та ін. Дані матеріали є джерелом для вивчення елементів побуту, службових станів, уподобань у виборі місць відпочинку, манеру вдягатись та ін. Зроблені на різних етапах життя світлини членів родини Старицьких засвідчують зміни їхньої зовнішності, схожість та відмінність у рисах обличчя та поставі.

У висновках представлені результати дисертаційного дослідження теми «Джерельна база просопографічного портрета родини Старицьких (40-і рр. XIX ст. – поч. XXI ст.)»:

1) На основі вивчення праць, присвячених родині видатного українського драматурга М. Старицького, встановлено, що, незважаючи на чималий їх список, відсутнє комплексне просопографічне дослідження родини Старицьких. Джерельна база розглянутих публікацій не є повною, адже їх авторами не було актуалізовано значну кількість письмових джерел з родинного архіву Старицьких, Черняхівських, Стешенків, фрагментарно, згідно з розкриттям окремих сюжетів з життя та діяльності членів родини драматурга, використовувались документальні джерела, не введено до наукового обігу речові та зображальні джерела. Наявні роботи репрезентують основні віхи біографії окремих представників сім'ї Старицьких, або ж є літературознавчими дослідженнями їхніх художніх творів.

Проведений аналіз праць з джерелознавства, історичної антропології, спеціальних історичних дисциплін, вивчення літератури з питань просопографії дозволило довести актуальність створення просопографічного портрета родини Старицьких. Першочерговим завданням визначено проблему виявлення, відбору джерел та методики їх використання, виявлення інформаційного потенціалу кожного окремого виду матеріалів для просопографічного родинного портрета.

2) На основі виявлених матеріалів сформовано комплекс джерел різних типів та видів, визначено коло матеріалів, необхідних для створення повноцінного, комплексного просопографічного дослідження, визначено напрями їх застосування. Здійснена зовнішня та внутрішня критика джерел, встановлена їхня ідентичність та достовірність. Доведено, що зафіксована у них просопографічна інформація є важливим джерелом для дослідження громадської, політичної, наукової, публіцистичної, театральної і літературної діяльності, особистого життя та інших аспектів історії родини Старицьких.

3) У процесі підготовки дисертаційного дослідження здійснено типово-видову класифікацію віднайдених матеріалів та визначено методичні підходи для їхньої інтерпретації, місце кожного з них у системі джерельної бази. Встановлено інформаційні можливості кожного типу, виду та підвиду, особливості його використання при написанні просопографічного дослідження.

4) Визначено специфіку та інформаційні можливості залучених до дослідження джерел офіційного походження з точки зору наявної в них біографічної та просопографічної інформації.

5) Вивчення джерел особового походження, ретельне текстологічне дослідження різних варіантів спогадів та листів, співставлення їх з іншими джерелами, дало можливість уточнити або спростувати окремі факти з біографії членів родини, поява яких була зумовлена політичними та ідеологічними обставинами. Рукописи художніх творів родини Старицьких, чернетки, плани, конспекти з нотатками дозволили вивчити особливості творчої лабораторії митців, виявити рівень співпраці між членами родини, їхню взаємодопомогу і взаємну підтримку.

6) Встановлено просопографічний потенціал зображальних та речових джерел. Зображальні джерела є цінним матеріалом для дослідження антропологічного типу членів родини, спільні риси у зовнішності всіх представників та особливостей її зміни протягом їхнього життя, доповнити інформацію про звички, уподобання, захоплення, проведення дозвілля. Залучення речових джерел дало можливість розкрити особливості стилю життя родини, побутові умови, у яких проживали три покоління сім'ї Старицьких. Доповнення інформації, отриманої з цих джерел, відомостями, зафіксованими в писемних джерелах, дозволяє повніше відтворити картину родинного життя.

7) Доведено, що виявлений і сформований комплекс джерел є репрезентативним і цілком достатнім для відтворення повноцінного просопографічного родинного портрета Старицьких. Введення його до структури джерельної бази дає можливість окреслити основні риси просопографічного портрета Старицьких, визначити специфіку їхнього світогляду та формування рис національної ідентичності родини, тісні взаємозв'язки і взаємовпливи всередині родини, виховання дітей у поєднанні традицій української та західноєвропейської культури, спадковість обдарувань, особливості, що вирізняють сім'ю корифея поміж інших діячів епохи, їх вплив на формування української культури та значення в українському національному поступі.

Поставлені дослідницькі завдання у дисертаційному дослідженні повністю виконані. Визначений та опрацьований необхідний комплекс джерел, виявлено особливості використання кожної групи матеріалів та зафіксовану в них просопографічну інформацію для створення повноцінного родинного портрета.

*Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:*

1) Кірієнко О. Спогади Л. М. Старицької-Черняхівської про батька як джерело до вивчення особистості М. П. Старицького / Ольга Кірієнко // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ-Хмельницький. – 2006. – Т. 14. – С. 304 – 320.

2) Кірієнко О. Перші хвилини української революції у спогадах Л. М. Старицької-Черняхівської / Ольга Кірієнко // Український археографічний щорічник / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 517 – 533.

3) Кірієнко О. Висвітлення діяльності Київського Українського Клубу та Клубу «Родина» на сторінках газет «Рада» та «Нова Рада» / Ольга Кірієнко // Сумська старовина. – 2008. – № XXIV. – С. 195 – 201.

4) Кірієнко О. Щоденники В. О. Черняхівської як джерело до створення її просопографічного портрета / Ольга Кірієнко // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2008. – Т. 16. – С. 361 – 382.

5) Кірієнко О. Листування Ярослава Стешенка з Борисом Чистяковим як джерело до життєпису українського бібліографа. (Дослідження матеріалів рукописного відділу Російської Національної бібліотеки у Санкт-Петербурзі) / Ольга Кірієнко // Українська біографістика / Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 6. – С. 274. – 288.

6) Гураль О. Судово-слідчі справи Вероніки Черняхівської 1929 р. і 1938 р. як джерело для відтворення її просопографічного портрета / Ольга Гураль // Пам'ятки. Археографічний щорічник / Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – К., 2012. – Т. 13. – С. 205 – 225.

7) Гураль О. В. Два варианта драмы «Богдан Хмельницкий» М. П. Старицкого в контексте создания просопографического портрета автора [Електронний ресурс] / Ольга Гураль // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки / Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования "Адыгейский государственный университет". – 2014. – Вып. 5. – Режим доступа: http://www.online-science.ru/m/products/philosophy_science/gid1354/pg1/

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1) Кірієнко О. Громадська діяльність Михайла Старицького: дослідження на основі фондової колекції МВДУК / Ольга Кірієнко // Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX початку XX ст. Матеріали I наукового семінару, присвяченого 165-й річниці від дня народження М.П. Старицького / упор. О. Мокану, М. Чумак. – К. 2006. – С. 22 – 30.

2) Кірієнко О. Деякі аспекти громадсько-політичної діяльності Л. М. Старицької-Черняхівської / Ольга Кірієнко // Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – поч. XX ст. Матеріали II наукового семінару. – К., 2007. – С. 29 – 43.

3) Кірієнко О. Юрій Старицький. Кілька нових фактів для реставрації біографії / Ольга Кірієнко // Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. Матеріали ІІ наукового семінару. – К., 2007. – С. 43 – 51.

4) Кірієнко О. Участь у революційних подіях представників родини Старицьких-Черняхівських-Стешенків / Ольга Кірієнко // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. УНР: нове воскресіння державності. 10 грудня 2007 р. / Київський міжнародний університет. – К., 2007. – С. 345 – 354.

5) Кірієнко О. До історії написання видання Людмили Старицької-Черняхівської «Мазепа» / Ольга Кірієнко // Доба гетьмана І. Мазепи в європейській історії: міфи і реалії: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. Київ-Батурин. 7 – 8 листопада 2008 р. / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – К., 2009. – С. 167 – 171.

6) Кірієнко О. Планування Марією Старицькою та Людмилою Старицькою-Черняхівською розвитку української театральної справи. 1917-1918 рр. / Ольга Кірієнко // Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. Матеріали ІІІ–ІУ наукових семінарів. – К., 2011. – С. 306 – 313.

7) Гураль О. Революція і особистість. Дещо з «Щоденників» Вероніки Черняхівської / Ольга Гураль // Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. Матеріали ІІ – ІІІ наукових семінарів. – К., 2013. – С. 41 – 63.

8) Гураль О. В. Рукописи цензурированных драматических произведений М. П. Старицкого как один из источников для создания его просопографического портрета / Ольга Гураль // Теоретические и прикладные вопросы образования и науки. Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции. 31 марта 2014 г. – Ч. 9. – Тамбов, 2014. – С. 24 – 35.

АНОТАЦІЯ

Гураль О. В. Джерельна база просопографічного портрета родини Старицьких (40-і рр. ХІХ ст. – поч. ХХІ ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Київ, 2014.

Дисертація присвячена розв'язанню актуальної проблеми – аналізу джерельної бази просопографічного портрета родини Старицьких. У роботі визначено поняття родинного просопографічного портрета та основні особливості його написання. Окреслено необхідний для цього комплекс джерел різних типів і видів, проведено їх класифікацію, виявлено інформаційні особливості кожного виду джерел, обґрунтовано доцільність їх застосування при створенні

просопографічного портрета родини Старицьких. Структура джерельної бази включає: писемні джерела (матеріали офіційного походження, особового походження, творча спадщина, періодична преса), зображальні (твори мистецтва, кінофотодокументи) та речові джерела (меблі, особисті речі, бібліотека, приватні колекції, будівлі).

Ключові слова: просопографія, просопографічний портрет, родина Старицьких, історичне джерело, офіційні джерела, преса, щоденники, епістолярій, творча спадщина, зображальні джерела, кінофотоматеріали, речові джерела.

АННОТАЦІЯ

Гураль О. В. Источниковая база просопографического портрета семьи Старицких (40-е гг. XIX в. – нач. XXI в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Институт украинской археографии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАН Украины, Киев, 2014.

Диссертация посвящена решению актуальной проблемы – анализу источниковой базы просопографического портрета семьи Старицких. В их число относим три поколения рода, а именно – известного драматурга, одного из основателей украинского профессионального театра, Михаила Старицкого (1840 – 1904), его жену, Софию Старицкую (1849 – 1928), их детей: актрису и театрального педагога Марию Старицкую (1865 – 1930), писательницу, общественного деятеля, Людмилу Старицкую-Черняховскую (1868 – 1941) и ее мужа, медика-гистолога и общественного деятеля, Александра Черняховского (1869 – 1939), детскую писательницу Оксану Стешенко (1875 – 1942) и ее мужа, педагога и политического деятеля Ивана Стешенко (1873 – 1918), юриста Юрия Старицкого (1882 – 1936-1938?); внуков писателя: переводчицу Веронику Черняховскую (1900 – 1938), актриссу и переводчицу Ирину Стешенко (1898 – 1987), библиографа и книговеда Ярослава Стешенко (1904 – 1939). В работе дано определение понятию семейного просопографического портрета и указаны основные особенности его создания, сакцентировано внимание на особенностях формирования комплекса источников, необходимых для просопографического исследования группы лиц, связанных семейными узами. Подобран необходимый комплекс источников различных типов и видов, проведена их классификация, изучена информационная специфика каждого вида материалов, обоснована необходимость их введения в источниковую базу просопографического портрета семьи Старицких. Важным пунктом исследования стало определение роли каждого вида источников при написании просопографического исследования. Структура источниковой базы состоит из письменных исторических источников (документы официального происхождения, документы личного происхождения, литературное наследие, периодическая пресса), изобразительные (произведения искусства, кинофотодокументы), вещественные источники (мебель, личные вещи, библиотека, частные коллекции, строения). В числе

изученных материалов документы общественных организаций, политических партий, государственных институций, судебно-следственные материалы, личные документы, письма, воспоминания, дневники, различные варианты и черновики литературных произведений, фотографии, произведения искусства, книги, вещи, принадлежавшие семье писателя. Исследование каждого вида источников позволило изучить ранее неизвестные факты из жизни и деятельности представителей рода, существенно дополнить картину семейной истории. Была раскрыта информация о театральной деятельности всех представителей рода Старицких, изучены различные аспекты общественной и политической работы, места и род службы на различных временных этапах, проанализировано литературное наследие (драматургия, проза, переводы), особенности быта. На основе перечисленных материалов доказано, что сформированный комплекс является репрезентативным для воссоздания полноценного просопографического портрета Старицких, позволяет изучить специфику их мировоззрения, процесс формирования национальной самоидентичности, особенности, выделявшие семью корифея среди других деятелей эпохи, их роль в истории и влияние на развитие украинской культуры.

Ключевые слова: просопография, просопографический портрет, семья Старицких, исторический источник, официальные источники, пресса, дневники, эпистолярный, литературное наследие, изобразительные источники, кинофотоматериалы, вещественные источники.

ANNOTATION

Gural O.V. The source base of the Starytsky prosopography family portrait (40s of the 19th century – beginning of the 21th century). – Manuscript.

The Dissertation for obtaining the Scientific Degree of the Candidate of Historical Sciences specialty 07.00. 06. – Historiography, Source Studies and Special Historical Disciplines – M. S. Hrushevs'ky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2014.

The thesis is devoted to the actual problem – analysis of sources of the Starytsky prosopography family portrait. The paper defines the concept of prosopography family portrait and main features of its writing. The complex of sources of the different types and kinds that is required is defined, their classification is made, the information features of each type of sources are found, their use in the creating of Starytsky prosopography family portrait is justified. The structure of source base includes: the written sources (materials of the official origin and the personal origin, the artistic heritage, periodicals), the figurative sources (the artworks, cinedocuments) and the material sources (furniture, personals, library, private collections, buildings).

Keywords: Prosopography, the prosopography portrait, Starytsky family, the historical source, the official sources, newspapers, diaries, correspondence, creative heritage, the figurative sources, the material sources.

Підписано до друку 13.11.14. Формат 60x90/16. Папір офс.
Офс. друк. Обсяг – 0,9 ум. друк. арк. Наклад 100 прим.
Видавничий відділ Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
01001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4